

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ
У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»,
присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана**

(14 травня 2021 року)

Харків – 2021

УДК 94 (477)
ББ 63.3 (4Укр)46
Х65

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. – Харків ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 219 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 14 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення», присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. Тематика статей презентує широкий спектр актуальних питань із життя, політичної, дипломатичної діяльності видатного гетьмана – Богдана Хмельницького та козацького руху на теренах України.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021
© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021

	на території України.....	111
Олійник О. М.,	Вплив козацького права на правову систему	
Олійник М. М.	українських земель доби Хмельниччини.....	117
Омельченко В.О.	Еволюція української еліти в ході Національно-визвольної революції 1648-1676 рр.....	126
Охрімович А.	Петро Могила як представник духовної еліти та його внесок у зміцнення політичної культури в Україні.....	135
Павліченко О. О.	Б. Хмельницький у державотворчій теорії В. К. Липинського.....	142
Перепелиця В.О.	Українська старшина періоду гетьманування Івана Виговського.....	146
Спасьонова А. С.	Українська національна революція середини XVII ст.: причини та основні етапи.....	154
Стешенко Н. Л.,	Трансформації державного устрою	
Стешенко О. В.,	Гетьманщини у другій половині XVII ст.....	159
Дьякова О. В.	
Тарасенко О.А.	Конституція П. Орлика як вияв політико-культурних орієнтацій козацької еліти.....	169
Татаринов Д. О.	Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення.....	178
Хіляй В. В.	Заснування православних монастирів на Слобожанщині.....	188
Чеботова Т. О.	Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького в романі «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича.....	195
Черепанова М. В.	Запорозьке, донське й слобідське козацтво в Придонців'ї у XVI – на початку XVIII століть....	203
Чернікова І.В.	Іллінська церква у с. Суботові – пам'ятка архітектури	211
Шнайдер В.В.	Козацьке самоврядування в Україні.....	216

Охрімович А.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
історичного факультету
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ПЕТРО МОГИЛА ЯК ПРЕДСТАВНИК ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ ТА ЙОГО ВНЕСОК У ЗМІЦНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Науковий керівник: канд. іст. наук, доцент **Гончарова О. С.**

Петро Симеонович Могила (або Петру Мовіле) – один із найвидатніших і найвпливовіших церковних і політичних діячів XVII століття. Його внесок у розвиток духовної культури України важко переоцінити. За його сприяння здійснювалося будівництво храмів, розвиток освітніх установ, книгодрукування, а також розвивалась теологічна думка. Тому дослідження діяльності Петра Могили є актуальним для аналізу церковного життя України, історії Православної церкви в Україні, суспільного та політичного значення його діяльності для того часу. З цього випливає проблема стосунків церков і держав, впливу релігії на суспільне життя, боротьби за владу.

Діяльність Петра Могили вже давно в полі зору українських, російських і польських дослідників. Адже дана особистість за свого життя мала вплив не лише на теренах України, а й зробила внесок у християнську думку та культури сусідніх територій. Зокрема, діяльність Петра Могили була предметом досліджень видатного історика Миколи Костомарова [1] та діячів церкви [2; 4].

Перед тим, як проаналізувати вплив Петра Могили на духовне та політичне життя України, варто з'ясувати походження видатного діяча. Прізвище Могили належить до стародавніх знатних молдовських боярських

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

родів. В кінці XVI століття, за допомогою польського гетьмана Яна Замойського, один з Морил, Єремія, став молдовським господарем, а в 1602 році брат його Симеон – валаським господарем. У 1609 році Симеон став також господарем і Молдови, але не надовго. Спочатку він поступився володінням своєму племінникові Костянтину. Але згодом, за правління турків, їх рід було позбавлено свого титулу. Могили повинні були шукати притулку в Польщі. Син Симеона, Петро, освіту здобув у Львівській братській школі, а згодом закордоном – за свідченнями сучасників, у Парижі, потім був на військовій службі у Польщі. Мати Петра – угорська князівна Маргарита (Маргіта) [3, с. 283].

В 1625 році постригся у ченці в Печерській лаврі, ще не досягнувши 30 років. Вступивши у чернецтво, Петро одразу здобув підтримку у православного священства. Цілком імовірно, це могло бути пов'язано з його знатним походженням. Через рік помер печерський архімандрит Захарія Копистенський. Тоді постало питання щодо його наступника. Зважаючи на заможність його роду, вважали що обрання на цю посаду Петра Могили, у майбутньому, принесе великі переваги для лаври. Але не вся Печерська братія готова була вибрати його. Він викликав багато протиріч: багато було тих, хто не полюбили його; іншим він був цікавим через свою молодість, свіжий погляд на справу. Але за межами монастиря біля Могили було багато сильних прихильників, які бажали надати йому чільне і вигідне місце архімандрита Печерського. Згодом Могила був обраний, тим більше, що тодішній митрополит Іов Борецький був за його кандидатуру. 1628 року Сигізмунд III затвердив його.

Ставши новим архімандритом, Петро Могила одразу заявив про те, що його діяльність буде направлена на користь монастиря. Першочергово він завів нагляд над священнослужителями в селах лаврських маєтків. Якщо священник був недостатньо обізнаним у своїй справі, то архімандрит наказував направити на додаткове навчання. А вперті та свавільні піддавалися стягненням. Щодо матеріальної церковної спадщини, то Могила не шкодував витрат на

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

відновлення церков, на прикрасу печер, підпорядкував лаврі Пустинно-Миколаївський монастир, заснував Голосіївську пустинь, побудував за власний кошт при лаврі богадільню для жебраків і задумав заснувати при Печерському монастирі вищу школу. Розраховуючи, що для останньої мети необхідні кваліфіковані вчителі, він перш за все почав відправляти молодих людей за кордон за власний кошт на навчання. У числі їх були: Сильвестр Косов, Ісая Трофимович, Ігнатій Оксеновіч-Старушич, Тарасій Земка та Інокентій Гізель. Для нової школи він обрав місце з городом і садом, біля лікарняної Троїцької церкви, поставленої над печерськими воротами [1].

Петро Могила, отримавши грамоту від короля на митрополію, вважав насамперед відправити свого посла в Константинополь, щоб попросити собі благословення від патріарха, послом був «доктор теології» Ісая Трофимович Козловський. І патріарх Кирило Лукаріс не забарився надіслати Могилі своє архіпастирське благословення на митрополію. На початку квітня 1633 року Петро Могила вже розсилав свої грамоти, якими запрошував православних або особисто з'явитися, або надіслати делегатів на його посвячення до Львова. Львів було обрано через тодішню обстановку. У Києві жив колишній митрополит Ісая, якого звикли вже вважати за справжнього митрополита, і багато, в тому числі сам Ісая, не розуміли або не хотіли зрозуміти справжню причину його усунення від кафедри, навпаки, були переконані, що він усунутий тільки по честолюбству і підступам Могили, який, скориставшись обставинами, виклопотав собі грамоту на митрополію при живому митрополиті. Тому в Києві, якби тут відбулася посвята Петра Могили, могли статися будь-які протести або демонстрації, навіть криваві, з боку прихильників Ісаї – духовенства, черні, козаків, та й від самого Ісаї. А після Києва залишався лише Львів, де могло відбутися посвячення нового митрополита з належним пристойністю та пишністю. У Львові тоді перебував єдиний православний єпископ, який зберіг свою кафедру, Єремія Тіссаровський [2].

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Отже, після вступу на посаду митрополита, Могила приступив до активної церковної, а також політичної діяльності. Багато вклав своєї праці, щоб поліпшити зовнішній стан української Церкви серед латинян (римо-католиків) і уніатів (греко-католиків), і він дійсно покращився принаймні в тих єпархіях, де православні мали своїх архіпастирів. Разом з тим ревний митрополит намагався всіма заходами поліпшити і внутрішній стан увіреної йому Церкви [2].

Найбільше Петро Могила зосередив свою діяльність на Київській колегії. Негайно після вступу в сан, він перетворив Київську братську школу в колегію, заснував іншу школу у Вінниці, завів при київському братерстві монастир і друкарню і підпорядкував їх київському митрополиту. Це було порушенням колишнього розпорядження патріарха Феофана, за яким київське братство з Богоявленською церквою підпорядковувалося одному патріархату.

Але це порушення виправдовувалося змінами: заснуванням монастиря і перетворенням школи в колегію, нарешті і тим, що колегія і монастир перебували головним чином на утриманні Петра Могили. Сам монастир заснований був на особливих підставах, ніж інші монастирі; він мав тісний зв'язок з колегією. У ньому перебували тільки ті монахи, які були наставниками: всі вони були направлені з Печерської лаври. На утримання братської колегії і монастиря Могила приписав дві лаврських волості, подарував колегії своє власне село Позняківку і, крім того, постійно надавав грошову допомогу на будівництво і на соціальні виплати вчителям і учням. Колегія була влаштована за зразком вищих тодішніх училищ в Європі, особливо в Кракові. Мета київської колегії була переважно релігійна: потрібно утворити покоління вчених і досвідчених духовних осіб, а так само і світських людей, які б могли свідомо бачити правоту східної церкви і за своєю освітою стати в рівень з тими, проти яких довелося б їм захищати права своєї церкви шляхом закону та розвитку.

Але в Польщі питання віри було тісно пов'язане з питаннями національності; поняття «католик» зливалося з поняттям «поляк», як з іншого

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

боку поняття «православний» з поняттям «русин». Ідеалом Петра Могили була така руська (тобто за походженням з Русі) людина, яка, міцно зберігаючи і свою віру, і свою мову, в той же час за ступенем освіти і за своїм духовним життям, стояла б у рівень з поляками, з якими доля зв'язала його в національному відношенні. До досягнення цього ідеалу були спрямовані і способи виховання і навчання, прийняті Петром Могилою. Київська колегія перебувала під управлінням ректора, який був разом з тим ігуменом братського монастиря, розпоряджався монастирськими й училищними доходами, вершив суд і в той самий час був професором теології. Його помічником був префект, один з ієромонахів. Частина учнів жила на утриманні колегії в її будинку (бурсі); вся ця бурса в той час утримувалась за кошт, знову ж таки, Петра Могили. Інші учні жили поза будівлею і приходили в колегію для навчання, але і вони, мешкаючи в своїх квартирах, перебували під наглядом колегіального начальства [1].

Важливою частиною активності митрополита Могили було впорядкування богослужбової практики і видавнича діяльність. Релігійні суперечки і спірні питання XVII століття вимагали чіткого і сучасного викладу основ православної віри. З цією метою у 1640 році Петро Могила скликав у Києві собор (8 – 18 вересня), на який запросив духовних і світських осіб, в основному членів братств. Наслідком цього собору стало затвердження й нове видання «Требника» (1646 р.). До церковної історії він увійшов як «Требник Петра Могили» і довгий час служив православному духовенству всієї України, а згодом і Російської імперії. У Требнику були викладені не лише молитви і обряди, до нього були додані пояснення й настанови, як у тому чи іншому випадку слід себе вести та чинити, а також догматичні й обрядові пояснення літургії, які написав один з учнів Могили Тарасій Земка. Під керівництвом Петра Могили здійснили перегляд та видання інших богослужбових книг. Одна з найвідоміших – це «Служебник» (1629, 1639). На церковному соборі 1642 року в Яссах, у присутності представників Руської, Грецької та

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Молдовської Церков розглянули, виправили і схвалили подане українськими богословами «Православне сповідання віри».

Під керівництвом Могили склали перший православний катехізис – «Православне сповідання віри». Для його затвердження у 1643 році в Яссах скликали загально-православний синод. Але оскільки з розглядом цього документу справа зволікалася, Могила видрукував короткий катехізис. Повний катехізис було видано вже після смерті Петра Могили в Європі грецькою, латинською та польською мовами. 1696 року його передрукували в Москві, коли він уже заслужив повагу всіх православних богословів західного світу. Довгий час катехізис Петра Могили виконував роль найповнішого викладу православної віри. Церковна, просвітницька діяльність Петра Могили була направлена не лише на розвиток, а й на збереження православ'я не лише на українських землях. Активний розвиток православної освіти на пряму сприяло зміцнення позицій церкви на протидію дій польського уряду.

Таким чином, Петро Могила був одним із найсильнішим і найвпливовіших з церковних діячів XVII-го століття. Син молдавського господаря, «воєводич земель молдовських», він і в званні Київського митрополита виявився всього більше господарем, правителем, ніж пастирем. Очевидним є західний вплив на його церковну діяльність, який, можливо, пов'язаний з його європейською освітою. У всякому разі, вихований він був цілком в західному, тобто в польському дусі. Він був переконаний західник, за своїми смакам та звичкам. У його роду взагалі були міцні і родові зв'язки в польському аристократичному суспільстві. Співчуття і сприяння польських магнатів згодом не мало допомогло Могилі в його починаннях. У дуже молоді роки Могила виявляється Печерським архімандритом, – мабуть, саме для цього він взагалі і поступив в Лавру. І відразу ж Могила став ініціативним щодо нововведень. Всього ясніше це позначилося в улаштуванні Лаврського училища. За задумом Могили колегія повинна була бути на кшталт латино-польської школи. І це, очевидно, викликало обурення у деяких духовних колах. Програма цієї нової школи була

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

взята з єзуїтських шкіл. І для викладання були залучені і викликані до Києва латинські виученики, – Ісає Трофимович Козловський, перший ректор Київської школи, і Сильвестр Косов, перший префект. Особистість Петра Могили є ключовою у згуртуванні православного священства. Враховуючи політичне значення релігії того часу, варто зазначити, що подібна діяльність була направлена на збереження української (русинської) ідентичності, враховуючи великий вплив польського римо-католицизму, а також уніатства. Тому, навіть не дивлячись на певні суперечності щодо його життєвого шляху, варто розуміти внесок митрополита у збереження релігійної самостійності та розвиток культури в Україні.

Література:

1. Костомаров, Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Киевский Митрополит Петр Могила. URL: <https://web.archive.org/web/20090215062338/http://zhurnal.ru/magister/library/history/kostomar/kostom33.htm> (дата звернення: 17.05.2021).
2. Макарий (Булгаков), Митрополит Московский и Коломенский. История Русской Церкви: в 12-ти т. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994-1996. URL: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/435711/> (дата звернення: 17.05.2021).
3. Могила Петро Симеонович. Шевченківська енциклопедія: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. Т.4. С. 283-284.
4. Флоровский, Георгий, прот. Пути русского богословия, интернет-версия под ред. еп. Александра (Милеанта), 2003, II-5. URL: <http://www.vehi.net/florovsky/puti/02.html> (дата звернення: 13.05.2021).